

מחשבות על זהות יהודית באמנויות רוברט פינקוס-וויטן

לברתה אורדנג

בשנת 1975 פרסמתי מאמר קצר בשם "שש הצעות על אמנות יהודית". על אף מותו של כתב העת שבו הופיע, חיי המאמר ממשיכים במחתרת. תפיסתי בעבר כי "פילוסופיה מופשטת של שימוש בסימנים וסלידה מפסל וכל תמונה, מתמזגות ליצירת אמנות יהודית מופשטת הן בצורה והן בתוכן" נדמית כיום מצומצמת מדי, בלשון המעטה. ביטול מוחלט של רפרזנטציונליזם – כר אמנותי רחב, בו נעשה שימוש רחב למעלה משמונה מאות שנה, וודאי אינו יכול להיות נכון, גם אם הוא נכון...

מחשבותיי אז התעוררו בעקבות הזמנה להשתתף בכנס העשור של מוזיאון ישראל, מפגש אשר עורר שאלות לגבי תפקידו של המוזיאון בכלל, ובייחוד בחברה הקולקטיביסטית. ללא כל ספק, נושא תפקידם של מוזיאונים במסגרת מחויבויותיהם החברתיות היה אז נושא חדש ואמיץ, על אף, כפי שאני זוכר, שהעיסוק בקרום המחורר המפריד בין פוליטיקה לארכיאולוגיה, נושא בעל השלכות משמעותיות בישראל, עדיין היה מחוץ לתחום.

במחצית שנות השבעים שוכנעתי (ואני משוכנע בכך גם כיום) בחשיבותם של בני אפרת ויהושע נוישטיין לאמנות ישראלית עכשווית. לכל הפחות, הם הציעו אלטרנטיבות רציניות לרמברנדטיזם האנדמי לציור ההיסטורי בנושאים יהודיים, וסם מרפא לטווח הדימויים שתויגו בשלב מוקדם כלאומיים באופיים: ביניהם חסידים באקסטזה, או חיילים צעירים בעמידה דמוית-תפילה, כשברקע מהומת המלחמה (ההתעדכנות הצבאית שנעשתה לחלוצים ולקיבוצניקים הלא-מאמינים של פלשתינה המנדטורית, או של השנים הראשונות לאחר מלחמת העצמאות, שנים אשר מאז התפרצותה של האינתיפאדה השנייה, נראות עתה כתור הזהב). נטיותיהם המינימליסטיות/קונספטואליות של אפרת ונוישטיין (יחד עם אלו של אמנים רבים בני דורם בעלי רעיונות דומים) דחו באופן משמעותי את האילוסטרטיבי, התעמולתי והתיירותי – כל האפשרויות הנפוצות העיקריות לאמנות הישראלית.

באותו זמן ביקרתי גם אצל משה קופפרמן בקיבוץ המרוחק, פגישה אשר אישרה את אמונותי בגרעין ההפשטה של אמנות יהודית. לתשומת לבכם, אינני מעמת "ישראלי" עם

רוברט פינקוס-וויטן נולד וגדל בעיר ניו-יורק. הוא מחברם של ספרים רבים, מסות ומאמרים אודות אמנות מודרנית ועכשווית. בתחילת דרכו כצייר, זכה לתארים מתקדמים מן האוניברסיטה של שיקגו. בעבר שימש כעורך ראשי של Artforum ו־Art Magazine. כיום הוא פרופסור אמריטוס לתולדות האמנות ב־City University בניו יורק. ב־1990, לאחר שלושה עשורים של חיים אקדמיים, נעשה למנהל התערוכות של גלריית גאנודיאן בניו-יורק וב־1996 למנהל התערוכות בגלריית L&M בניו-יורק, משרה אשר ממנה זה עתה פרש.

"יהודי". נראה לי בבירור כי הדרישות האילוסטרטיביות (שלא לומר תעמולתיות) של אמנות לאומית שונות מאוד, בייחוד במקרה של ישראל, מההפשטה הנמצאת בגרעין דת המדינה. ההפשטה שחיפשו אמנים אלו חשובה, ולא הנושא הלאומי המזדמן שהיה באפשרותם לחקור. (כמובן, הזיקה לאמנות פרפורמנס, לצילום ו/או לעבודות וידאו, הובילה לעיתים את נוישטיין ואפרת להתייחס לנושאים פוליטיים הפכפכים, אף כי עשו זאת בכוונה ליצירת דקונסטרוקציה של אידיאולוגיה לאומית בעזרת השימוש באירוניה ובסקפטיציזם).

הוכחתי טיעונים שחלקם פשוט נדושים – האיסורים של תורת משה, ותרבויות מזרחיות אחרות, על יצירת דמות הנובעים מן הדיבר השני, איסורים שכובדו על ידי שתי הדתות הגדולות של בני אברהם. לכך התווספה ההשפעה הידועה פחות של קבלה וגימטריה הבולטת לפטיש האשכנזי כלפי ספר הספרים, פטיש המורגש בחריפות בקהילת החסידים. "ספר הספרים", כתבתי, "הוא במובן זה מקום אחסונו של הנאראטיב (בן זוגה הלשוני של האשלתיות) רק בתפקידו המשני: ראשית כל הוא מאגר של סימנים, בעזרתם אפשר לפענח את הבלתי ניתן לתיאור ולכינוי – ההפשטה המוחלטת".

דימיתי חילופי זהות, בהם הנוצרי שמצייר באופן מופשט מתכחש בדרך בסיסית כלשהי לזהותו כנוצרי. לחילופין, היהודי הרפרזנטציונליסט מוותר על מאפיין יסודי של יהדותו – תוצאה מסוכנת ממנה חיפשתי הגנה בקביעתי כי "שניהם יוצרים רקונסטרוקציות של הנפש בעומק כה רב, שהשפה אינה יכולה לייצג את התהליך, והאמנות אינה אלא עדות שלאחר מעשה לטרנספורמציה זו". על אף ריכוך זה, הרעיון של חילופי זהויות אפשריים רומז להיווצרות זהות יהודית באמנות, כיוון שזהות זו נוסדת במידה רבה על ידי ה"אחר", הטרף, האסור. סינגוגה ואקליזה (=בית הכנסת והכנסיה), השיטה הדתית הישנה לעומת זאת החדשה.

הנצרות, בהעמידה מחסומים לאמנות היהודית ולאמנים יהודים, דוחסת, מהדקת פנימה בחוזקה את הפוטנציאל העצום של האמנות היהודית להפרת הציווי, כך שכאשר הוא משתחרר סוף-סוף הוא מסוגל לפרוץ החוצה בעוצמה רבה יותר (טענה זו נכונה פחות לגבי האיסלאם, מכיוון שהאיסלאם עצמו טוען להפשטה בגרעין אמנותו). אכן, נראה כי בלתי אפשרי לדבר על אמנות יהודית מבלי להתייחס לנצרות.

במה שנוגע להבעה יהודית באמנויות, ייתכן וקופפרמן הוא הדוגמה העכשווית האידיאלית. הערכה זו נעשית ללא קשר לקורות חייו הכאובים של האמן – שעל אף המאורעות אֶפשרו לו להגיע לתפיסותיו הקיומיות העמוקות ביותר. על בימת העולם, יכולות עבודותיו של קופפרמן להיראות כדומות לעבודות של סי טוומבלי או ברייס מרדן, למשל. אולם, בעודן קשורות צורנית וסגנונית, העבודות של אמנים אלו מספקות ברמה הפסיכולוגית רק פסידו-צורה – כה גדול השוני בין ניסיונו הטרגי של קופפרמן לזה של האמריקנים. בכך, אני מתפתה להוסיף את המובן הטרגי כרמז נוסף לזהות יהודית.

באופן מיוחד אף יותר מאשר המובן הטרגי, נראה לי שהמאפיין היהודי המהותי הוא המְתנה – רק המתנה, המתנה טהורה – למשיח שלעולם לא יבוא. שהרי אם הוא/היא יופיע/תופיע היהדות תחדל מלהתקיים, ותהיה – כפי שקרה בעבר – לנצרות, או לְאיסלאם או לכל אחת מצאצאיהן המגוונים, מבלי לשלול צירופים משיחיים אחרים. גיליונות הקלף של קופפרמן מתייחסים לנושא זה, ואפשר אף לראותם כביטוי להמתנה מתסכלת, סוג של זעם ציורי על הצורך בהמתין למשיח שלעולם לא יופיע. בנפרד מהשאלה החונקת

על הרע בעולם, אי הגעתו של המשיח מוכרחה הייתה להיות שאלה מְענה עבור ניצולי המחנות, אשר בימינו הם ההוכחה לחוסר נוכחותו של אלוהים.

אף בנפרד משיקולים אסתטיים טהורים, דימויו וצורת העבודה של קופפרמן – חפירתם אל החוץ של צירופים יסודיים, א־איקוניים בעומקם, גרידים של לוח דמקה, העתקתם לפני השטח המונוכרומטיים של גיליונות קלף גרפיים מחוקים – השפיעו בעוצמה על מחשבותיי. דימויו נראים כמתפרצים מגרעין קיומי ש"כמעט אינו חדיר לאנליזה" כיוון שדמויותיו "רזות דיין בכדי לעבור מן הגרעין הפנימי ביותר למודעות של דימויים". אולם, בסופו של דבר, בטחוני המוקדם פינה מקום לספק מכרסם. ולמען האמת, בעומק לבי איני בטוח שקיימת הבעה יהודית פונדמנטלית באמנויות. זה קצת כמו לדבר על אלוהים – אולי כן, אולי לא.